

Djelo koje predstavljamo ukaz je na još jednu važnu činjenicu – Tomo Vereš je poniknuo u sredini koja je i u današnjim prilikama kadra iznjedruti ovako kompleksno znanstveno pregnuće koje ostaje trajni doprinos kulturi i znanosti ne samo Hrvata u Vojvodini nego puno šire. Unatoč možebitnih strukturalnih i kadrovskih deficita unutar kulturnog prostora hrvatske manjinske zajednice u Vojvodini, ovaj Zbornik u čast Tomi Verešu rječiti je znak zrelosti, ne samo oko očuvanja lika i djela, nego i plodnog produciranja filozofsko-znanstvene misli u suvremenim prilikama.

Dragan Muharem

300 obljetnica osnutka Franjevačke rezidencije u Subotici, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, 3. listopada 2017., (ur.) Bela Tonković, Franjevački samostan Subotica, Subotica, 2017., 230 str., 16 str. ilustracija

Franjevci su imali veoma značajnu ulogu u povijesti Subotice i ovih krajeva. Njihova uloga je bitna i za hrvatski narod u cjelini, kao i za očuvanje kršćanstva i prisutnost Rimokatoličke Crkve na području jugoistočne Europe. Jubileji i jubilarne godine su uvijek prigoda da se prisjetimo početaka, nečega važnog u prošlosti da bismo bolje živjeli sadašnjost i usmjerili pogled ka budućnosti znajući što želimo. Ljudi svjesni ovoga prepoznali su 2017. godinu kao veoma bitnu i prigodnu da se nizom znanstveno-kulturnih manifestacija od svibnja do listopada dotične godine obilježi 300. obljetnica od osnutka Franjevačke rezidencije u gradu na sjeveru Bačke. Ovaj zbornik radova je upravo plod i sažetak ovih događaja u Suboti-

ci tijekom 2017. godine koji su u svezi sa spomenutim franjevačkim jubilejom, a koncem godine je i izišao iz tiska, zahvaljujući potpori Ministarstva kulture Republike Srbije, Središnjem državnom uredu za Hrvate izvan Republike Hrvatske i Bethlen Gábor Alapu.

Strukturu zbornika čini predgovor na hrvatskome i mađarskome jeziku, zatim devet znanstveno-istraživačkih radova od kojih su šest na hrvatskom, a tri na mađarskome jeziku. Na koncu je pogovor također poput uvoda dvojezičan, program proslave 300. obljetnice na hrvatskom i mađarskom jeziku, sadržaj, ispravci i slikovni prilozi u boji na plastificiranom papiru na dodatnih šesnaest stranica.

U predgovoru lic. phil i lic. theol. Bela Tonković, ujedno i glavni i odgovorni urednik zbornika, piše zašto je uzeta tema franjevaca, navodi tko čini Organizacijski odbor proslave, način proslave kao i njene ciljeve, od kojih bi glavni bio upoznavanje javnosti s djelovanjem franjevaca u Subotici. Tonković već u predgovoru ističe 1759. godinu kada rezidencija prerasta u samostan, zahvaljuje institucijama na pomoći, a uz već spomenute u uvodu prikaza, zahvaljuje i Subotičkoj biskupiji i Povijesnom arhivu u Subotici. U prvom radu povjesničar dr. Robert Skenderović nas upoznaje s društveno-političkim prilikama na sjeveru Bačke u prvoj polovici XVIII. stoljeća. Ovo je vrijeme kada su ovi krajevi prilično pusti i kada tek počinje naseljavanje. Ishodi habsburško-osmanskih sukoba opredijelili su sudbinu ovoga podneblja, napose prvi u nizu Veliki Bečki rat (1683. – 1699.) u kome je oslobođena Bačka i tijekom kojega je došlo do novih valova naseljavanja Hrvata Bunjevaca i Šokaca na

panonske prostore. Drugi rat s Osmanlijama, ponekad nazivan i Varadinski (1716. – 1718.) pomaknuo je granice Austrijskog carstva još više k jugu da bi se nakon trećeg (1737. – 1739.) one za dulje vrijeme ustalile na Savi i Dunavu. Pozivajući se na relevantnu literaturu, dr. Skenderović spominje i raniju seobu Bunjevaca na ove prostore iz 1622., opisuje neke događaje Bečkog rata i navodi zasluge značajnih vojničkih i časničkih obitelji Markovića u Somboru i Sučica u Subotici, kao i život u Subotičkoj kuli, odnosno tvrđi. Opisuje i djelovanje franjevaca na sjeveru Bačke u prvoj polovici XVIII. stoljeća. Postojanje Potiske vojne granice veći dio ovog razdoblja je u velikoj mjeri utjecalo na život ovdšnjeg stanovništva i povremeno dovodilo do sukoba vojnih i civilnih vlasti. Razvojačenje potisko-pomoriške granice 1743. godine utjecalo je da Subotica (Sent Marija) najprije dobije status komorske varoši, a zatim 1779. godine i slobodnog kraljevskog grada.

Gvardijan franjevačkog samostana u Segedinu, Wertheim Mátyás, ofm, u svojem je radu „Primjeri osnivanja rezidencija u Ugarskoj kraljevini. Veze između Subotice i Segedina do osnivanja rezidencije u Subotici (1717.)“ ukazao na značaj djelovanja franjevaca i osnivanja njihovih rezidencija u ovome dijelu Ugarske koje se oko stoljeće i pol nalazilo pod osmanlijskom vlašću. Segedin je bio važan prometni i trgovački centar još od srednjega vijeka jer se nalazio na obali Tise blizu ušća Moriša u južnom Alföldu, napose je bila razvijena trgovina solju. Segedinski fratri kao dušobrižnici upravo i osnivaju rezidenciju u Subotici, prije svega iz pastoralnih razloga, budući da je Ugarska bila multinacionalna država, bitno je bilo da svatko

pouku i propovijed sluša na jeziku koji razumije. Djelatnost fratara je povezana i s kulturnom djelatnošću. Franjevci su radili na obrazovanju mladeži, pružali su stanovništvu i liječničku skrb.

Lic. phil. i teol. Bela Tonković u svome radu „Franjevci i Subotica od predturskih vremena do 1759. godine“ u prvom dijelu daje širi povijesni okvir da bi i šire čitateljstvo razumjelo poantu njegovog rada. U kratkim crtama opisuje osnutak Franjevačkog reda i njegovo ustrojstvo na ovim prostorima. Ukazuje na značaj utemeljenja franjevačke Bosanske vikarije koja vremenom prerasta u Franjevačku provinciju Bosne Srebrene, a od nje 1517. godine i Ugarska vikarija biva uzdignuta u rang Provincije posvećene Presvetom Otkupitelju, a po tome često zvana i Salvatorijanskom provincijom, gdje je pripadao i Segedin. Tonković opisuje kratko Mohačku katastrofu 29. kolovoza 1526. i raspad srednjovjekovnog ugarsko-hrvatskog kraljevstva, građanski rat Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolje u prvoj polovici XVI. stoljeća, kao i osmansko

zauzimanje središnjeg, najvećeg dijela Ugarske. Razmatra zatim doseljavanje slavenskog stanovništva, napose Hrvata-Bunjevaca na ovo podneblje tijekom XVII. stoljeća. Govori i o našim krajevima viđenim u ono vrijeme očima suvremenika, uglednih ličnosti poput hrvatskog kanonika Antuna Vrančića koji je išao u diplomatsku misiju u Carigrad i poznatog turskog putopisca Evlije Čelebije. Opisuje kratko i prilike za vrijeme Velikog bečkog rata (1683. – 1699.), položaj Subotice do tada kao nahije u okviru Segedinskog sandžaka koji je opet bio dio Budimskog beglerbegluka. Ukazuje na važnost djelovanja i vizitacije beogradskih biskupa u razdoblju turske vladavine, s obzirom na to da su ovi krajevi bili misijski, otkriva nam ime prvog franjevca u Subotici. U nemirnim vremenima Velikog bečkog rata tijekom koga su ovi krajevi oslobođeni, hrvatski narod doseljen na ove prostore se tjednima, a nekad i mjesecima krio u okolici Subotice u močvarama i šumama obližnjeg Ludaša. Situacija je bila veoma teška i za vrijeme Rákóczijeva ustanka (1703. – 1711.) kada su se Hrvati-Bunjevci i ugarski Srbi stavili većinom na stranu Bečkog dvora protiv ugarskog plemića iz Eredelja Franje II. Rákóczija pa je stanovništvo moralo izbjeći na neko vrijeme u Petrovaradin da bi sačuvalo život od okrutnih kuruca. Koristeći franjevačke izvore, Tonković pripovijeda o osnutku rezidencije u Subotici, navodi detaljno poimence segedinske fratre, a zatim i subotičke s titulama, odnosno zvanjima koja su obnašali u razdoblju od 1717. do 1759. godine kada subotička rezidencija biva proglašena samostanom. Opisuje obnovu Subotičke tvrđe, njenu predaju franjevcima, a zatim i izgradnju crkve sv. Mihovila

(1730. – 1736.) kao i uspostavu župe. Ne propušta spomenuti dušobrižničku i liječničku skrb fratara u vrijeme kužne epidemije 1738. – 1739. Posebno izdvaja neke fratre kao što su fra Jeronim Gunganović Ludoški, fra Daniel Zavodski i fra Kapistran Kurimszki.

Monsinjur Stjepan Beretić u svome radu „Najstarije Subotičke matice“ govori o važnosti matice ne samo kao crkvenih dokumenata, već i kao povijesnih izvora iz kojih možemo upoznati demografsku i dobnu strukturu pučanstva. Opisuje prilike u Kalačko-bačkoj nadbiskupiji početkom XVIII. stoljeća, kao i veličinu subotičke župe. Najstarija matica subotičke župe koju su napisali i vodili franjevci potječe iz 1717. godine i predstavlja prijepis i ako podatci iz nje sežu još u 1687. godinu, a sadrži maticu krštenih, potvrđenih, vjenčanih i umrlih. Opisujući i analizirajući pojedine zanimljivosti iz matice, mons. Beretić navodi tadašnja imena, govori o nevoljama naroda zbog turskih najezda, ratova, epidemija kuge, neimaštine, smrtnosti novorođenčadi. Spominje problem čuvanja matice i nekorektni odnos države, odnosno civilnih vlasti u pojedinim razdobljima, kada su matice od Crkve oduzete, a nisu vraćene do danas. Ističe i značajnu ulogu prvog biskupa Subotičke biskupije Matiše Zvekanovića u očuvanju najstarije knjige crkvenih matice u Subotici koji su radili franjevci, kao i to da se najviše sačuvanih crkvenih matice danas može naći u nadbiskupskom arhivu u Kalači. Preslik najstarije subotičke matice je koncem prošloga stoljeća urađen i danas primjerak imaju i subotički franjevci.

Povjesničarka umjetnosti, dr. sc. Zsuzsanna Korhecz Papp, u svom radu „Barokni oltar sv. Mihovila i njegovi au-

tori“ detaljno govori o baroknom slikarstvu XVIII. stoljeća na ovim prostorima, odnosno o djelima sakralne umjetnosti subotičke franjevačke crkve sv. Mihovila koja su brojna i umjetnički vrijedna, a uglavnom proizišla iz budimske umjetničke radionice i predstavljaju djela kipara Antona Hörgera i još više slikara Sebastiana Stettnera. Autorica opisuje umjetnički opus ovih stvaralaca, napose Stettnera, njegov slikarski stil i tehniku, a djelomice i njegov život. Govori i o narudžbama sakralnih djela u ono vrijeme, o plaćanju, proceduri izrade i transporta. U detalje opisuje nekadašnji barokni oltar sv. Mihovila, patrona subotičke franjevačke crkve, ali govori i ostalim Stettnerovim djelima kako u franjevačkoj crkvi i samostanu u Subotici tako i diljem Ugarske u Segedinu, Pešti i Vacu, među kojima su najznačajnije slike sv. Jurja, sv. Dimitrija, sv. Cecilije, zaruka BD Marije i sv. Josipa, sv. Barbare, još nekih svetaca, što se može i vidjeti na kraju zbornika u priložima u boji na šesnaest dodatnih stranica.

Drugi rad lic. phil. lic. theol. Bele Tonkovića govori o počecima subotičkog školstva u XVIII. stoljeću za koje su također zaslužni franjevci. Najprije opisuje obrazovni sustav u novovjekovnoj Europi u rano moderno doba za koji je veoma zaslužna Rimokatolička Crkva svojim reformama na Tridentskom koncilu u XVI. stoljeću, a napose Isusovački red koji 1606. godine uvodi obrazovni sustav koji se sastoji od pučkih škola, zatim od gimnazija koje su se dijelile na niže-gramatikalne u trajanju od tri godine i više humanističke i višu razinu obrazovanja koju su činile akademije sa stručnim studijima. Za povijest subotičkog obrazovanja značajan je osnutak

niže gimnazije 1747. godine koju su vodili franjevci i pučke škole za djevojčice 1748. godine. Veliku ulogu su imali prvi učitelji Janoš Kadar, Šimun Rodić, Toma (*Tamaš*) Porubski kao i učiteljica Marija Rosaffa. Doktor znanosti Géza Czékus, profesor Sveučilišta u Novom Sadu, u svom radu „Pestisjárvány Szabadkán a 18. század első felében“ istražuje epidemije kuge u XVIII. stoljeću u Subotici, 1710. i 1738. – 1739. godine. Ističe najprije da je to bila najopasnija bolest srednjega vijeka. U ovim subotičkim kužnim epidemijama veliku su ulogu imali franjevci što je i u nekim ranijim radovima spomenuto, a dosta toga je zabilježio i najpoznatiji subotički povjesničar István Iványi. Kapela sv. Roka u centru Subotice i danas svjedoči o tim teškim vremenima i kako se narod utjecao Bogu i njegovim ugodnicima da ih sačuva od strašne bolesti ili ozdravi. Dr. Károly Orcsik u svom radu „Filijale subotičke župe sv. Mihovila i pastoralni rad franjevac u novonaseljenim mjestima u prvoj polovici 18. stoljeća“ temeljito istražuje povijest Subotice u prvoj polovici XVIII. stoljeća zahvaljujući franjevačkim izvorima. Poimence navodi i opisuje stanje u nekim filijalama i župama kao što su Aljmaš, Janko Pustara, Mélykút, Ada, Kanjiža, Bačka Topola i Senta. Piše o tomu kako su one postepeno prelazile iz ruku franjevaca u ruke biskupijskog klera, kao i o značaju franjevačkih bratovština na ovim prostorima do danas.

Profesor dr. o. Daniel Patafta, ofm, s Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u svome radu „Franjevci u Bačkoj i Srijemu - povijesna perspektiva poticaj za budućnost“, pozivajući se na relevantnu literaturu

opisuje širenje franjevaštva na ovim prostorima jugoistočne Europe. Posebno naglašava osnutak Ugarske provincije čiji korijeni sežu još u 1219. godinu za Franjina života, zatim širenje opservantskog ogranka reda (strožeg) pod utjecajem Jakova Markijskog i Ivana Kapistrana u XV. stoljeću, da bi čitava Ugarska provincija 1517. godine prihvatila opservantski duh. Kratko se osvrće na teške povijesne prilike u svezi s ratovima sa Osmanlijama, ističe osnutak provincije sv. Ivana Kapistrana 1757. godine koja se odvojila od provincije Bosne Srebrene, a obuhvaćala je područje Slavonije, Srijema, Baranje i dijela Bačke. Podsjeća i na značaj ugarske Salvatorijanske provincije i njezinih samostana u Segedinu i Baču, piše o etničkoj strukturi ovoga prostora, kao i o bačkim Hrvatima i značaju Subotice, Sombora i Baje u njihovu životu u XVIII. stoljeću. Završava kratkim izlaganjem vizije današnje perspektive franjevačkog misijskog rada i apostolata na ovim, donekle perifernim europskim prostorima.

U pogovoru zbornika gvardijan subotičkog franjevačkog samostana fra Zdenko Gruber kratko se osvrće na proslavu jubileja kroz više događaja tijekom 2017. godine i zahvaljuje svima na nesebičnoj pomoći. Kronološkim redom navodi: tiskovnu konferenciju 15. svibnja, predavanje dr. Zsuzsanne Korhecz Papp 18. svibnja u Gradskom muzeju u Subotici na temu „Restauracija subotičkih franjevačkih portreta“, predavanje mr. Bele Tonkovića održano 2. lipnja u Gradskoj knjižnici na temu „Franjevci i Subotica od predturskih vremena do 1717. godine“, izložbu slika iz umjetničke zbirke franjevačkog samostana u

Subotici u samom samostanu u trajanju od 14. do 21. lipnja, predavljanje rezultata projekata digitalizacije rarietne građe knjižnice franjevačkog samostana u Subotici 21. lipnja, znanstveni skup „300 obljetnica franjevačke rezidencije sv. Mihovila u Subotici“ koji je održan 3. listopada a koji je otvorio fra Ilija Vrdoljak provincijalni ministar Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda i svečano liturgijsko slavlje te večeri uoči blagdana sv. Franje koje je na neki način bilo kruna cijelog slavlja, a predslavio ga je subotički biskup dr. Ivan Pénzes.

Zbornik preporučam ljubiteljima lokalne i crkvene povijesti kao i poštovateljima Franjevačkog reda i sakralne umjetnosti. Može poslužiti kao temelj za daljnja istraživanja prije svega franjevaštva na ovim prostorima, a daje i dobar pregled izvora i literature na kraju znanstvenih radova.

Dominik Deman

Kulturni znak Cvelferije – šokačko-bunjevačko pamćenje vode, zbornik radova Urbani Šokci 10, priredile Helena Sablić Tomić, Vera Erl i Ružica Pšihistal, Šokačka grana, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Osijek – Subotica, 2016., 345 str.

Tema Međunarodnoga okruglog stola „Urbani Šokci 10“, održanog 14. – 16. svibnja 2015. u Osijeku, Drenovicima i Somboru, naslov je i zbornika radova *Kulturni znak Cvelferije – šokačko bunjevačko pamćenje vode*. Zbornik su za tisak priredile prof. dr. sc. Helena Sablić Tomić, mr. sc. Vera Erl i prof. dr. sc. Ružica Pšihistal, dok je urednik prof. dr.